

A népetimológiáról kognitív keretben

RESZEGI KATALIN

2012-ben jelent meg HOFFMANN ISTVÁNNAK a Funkcionális nyelvészet és helynévkutatás című tanulmánya, melyben a cím által jelölt két terület kapcsolódásait tárgyalja. A napjainkban a nyelvtudomány egyik meghatározó közelítésmódjának, a funkcionális kognitív nyelvelméleti keretnek — az eredendően jelenlévő funkcionális szemléletmódon túl magának a leírási keretnek — a névtudományban való alkalmazása több szempontból is hasznos: egyrészt így a nevekkel kapcsolatos kutatási eredmények szélesebb körben hasznosulhatnak, s másrészt a kognitív keret új vizsgálati szempontokat is magával hoz, új összefüggések feltárását is lehetővé teszi. Az elmúlt bő egy évtizedben ebből kiindulva a névkutatás és a kognitív nyelvészet közelítésmódját, eredményeit igyekeztem szintetizálni, s ennek részeként számos helynévalkotási és helynévváltozási folyamat (a jelentéshasadás, a jelentésbővülés, a metonimikus és a metaforikus névadás, a névformánszal való névalkotás) kognitív közelítésmódú újraértelmezését is elvégeztem (összefoglalóan lásd RESZEGI 2022). Jelen írásomban ezt folytatva a népetimológia (vagy reszematizáció, remotiváció) jelenségének mint névalakulási módnak a kognitív keretben való értelmezésével foglalkozom. Ehhez elsőként a népetimológiát mint általános nyelvi jelenséget járom körül, s ezek fényében térek rá aztán a névtani vonatkozásaira.

1. Népetimológia a nyelvtudományban

1.1. A népetimológia fogalma a 19. század közepén jelent meg a nyelvtudományban (FÖRSTEMANN 1852), s azóta is általános használatú, anélkül azonban, hogy pontosan körülhatárolták volna a jelentését, illetve a terminussal jelölt nyelvi jelenségek körét.

Alapvetően két jelenség megjelölésére találkozhatunk a terminussal.

a) Népetimológiának nevezik egyrészt azt a folyamatot, amikor a beszélők nem transzparens szavakat, kifejezéseket értelmessé tesznek azáltal, hogy azokat hasonló hangalakú (és/vagy írásképű) nyelvi elemekhez kapcsolják, s ez jellemzően alakváltozással is együtt jár, a kiinduló szóalak formáját ugyanis az asszociált elemekhez igazítják a beszélők. Azaz szóképzésbeli tartalmi és/vagy formai

változásról van szó. Ez a folyamat, ez a fajta nyelvi viselkedés elsősorban idegen eredetű vagy elhomályosult szavak, archaizmusok esetében jelentkezik, különösen tulajdonnevek körében, s jellemzően nem tudatos, nem szándékos módosításról van szó. Jól ismert példája a *kárókatona* szóalak létrejötte, amely a török *qara qatna* 'fekete madár' átvett szókapcsolatból alakulhatott, tehát eredetileg nem volt köze sem a *káró*-hoz, sem a *katoná*-hoz, de a magyar beszélők így „értelmesítették meg” az idegen hangzású, számukra értelmetlen hangsort; ugyanígy alakult a szláv *szamosztrel* 'önlövő'-ből a magyarban *számszerij*, melybe beleértették az *ij* utótagot (TESz.).

b) Emellett a szavak, kifejezések formáját nem érintő, azok eredetét, motivációját magyarázó szófejtések is szokás népetimológiaként tárgyalni. Ezt példázza többek között a *Hungary*, *Hungária* névben felismert *hun* népnév alapján a kettő között feltételezett kapcsolat (vö. FEJES 2013). Közkedvelt — de nem tudományos módszertannal végzett etimológiai vizsgálatok alapján megállapított — magyarázatok ezek, melyek az előző típushoz hasonlóan az adott társadalom és kultúra sajátosságait, világszemléletét is magukban hordozzák (a 20. század eleji néplélektani felfogás szerint bevilágítanak „a néplélek munkájába a nyelvlektan fényével”, NÁDAI 1906: 35).¹

A két jelenségkörnek vannak közös vonásai: mindkettőben a nyelvi elemek sajátos értelmezése jelenik meg, noha különbözőképpen. Mindenesetre ez az alapja annak, hogy többen együtt kezelik ezt a két csoportot. A szakemberek másik (nagyobb) csoportja viszont az eltéréseket szem előtt tartva igyekszik ezt a két jelenséget élesen elkülöníteni egymástól, s a népetimológia (reszemantizáció, remotiváció) terminussal csupán a lexémák (kifejezések) formáját és a lexikális jelentést érintő folyamatokat jelölik; a szavakhoz kapcsolódó asszociatív ismeretelemeket érintő eredetmagyarázatokra más módon utalnak, pl. népi etimológia, mitopoétiakai magyarázatok (false etymology, pseudoetymology, paraetymology, paretymology). A két típus persze nem különíthető el élesen egymástól, átmenetekkel is számolhatunk (olyan példákkal, melyekben mindkét folyamat érvényesült,² vö. a 4. pont példáit), s így a két jelenségkör példáit valójában két

¹ A népi eredetmagyarázatok mellett rendre elkülönítik az ún. tudálékos etimológiákat, amelyek konkrét személyekhez köthetők, de nem tudományos módszertannal készültek. A modern tudomány előtti és azon kívüli etimológiák motivációja igen sokrétű lehet, a megismerő funkció mellett hatalmi vagy spirituális célok, továbbá a narratív szórakoztatás is vezérelheti ezek létrejöttét (IMREH 2019: 53–60).

² A két folyamat összefonódását s egyúttal a társadalmi berendezkedés hatását tükrözi például az angol *female* szónak az alakulása, vö. *female* < középanyol *femelle* < francia *femelle* < latin *femina* deminutív formája, de a középanyolban a *femelle* a *male* hatására *female*-lé módosult; ezt követően pedig — a társadalmi berendezkedésből adódóan — nyelvileg jelölt formának tekintik, amely a *male*-ből alakult (népi etimológia). Vö. még a *woman* és a *man* alakulását: *woman* < *wifman(n)* 'nő+ember', amely a *wāp(n)man(n)* 'férfi+ember' szóval szemben volt használatban, a *wāp(n)man(n)*-ből azonban az előtag később kiesett, a *man* jelentése pedig 'férfi'-vé szűkült, a két

egymást részben átfedő halmazként, még pontosabban két egymást részben átfedő többdimenziós hálózat elemeiként lehet leírni, melyek egy sokkal komplexebb hálózatnak, a dinamikusan változó nyelvnek a különböző összetettségű ismeretekkel operáló részei.

A továbbiakban az első típust értelmezem a kognitív nyelvelírás keretében.

1.2. A folyamat működésében fontos szerepet játszik az emberi elme egyik alapvető kognitív képessége, mechanizmusa, a mintázatmegfeleltetés, az analógia.

Az a n a l ó g i a szerepét a folyamatban kezdetektől hangsúlyozták a szakemberek (vö. pl. SAUSSURE 1967: 217, NÁDAI 1906: 4), a folyamat jellegének megítélése azonban nem egyértelmű. Általában alak/morfológiai változásként tárgyalják (vö. pl. az analogikus alakváltozások egyik típusa, COATES 1987; a morfológiai változásokon belül a kevésbé szisztematikus sporadikus analógia egyik altípusa, MCMAHON 1994: 74–75), mások a népetimológia komplex/átmeneti jellegét hangsúlyozzák (BENKŐ 1947/2001: 49). Abban azonban mindenki egyetért, hogy analógiás folyamatról van szó.

Fontos ugyanakkor szem előtt tartanunk, hogy korábban az analógia fogalmát jóval szűkebb értelemben használták a nyelvészek, mint ahogyan azt a kognitív keretben értelmezik. Egyrészt olyan két nyelvi elem közötti alak hasonlósággént fogták fel, amely a szabályokkal nem leírható, hasonlóságon alapuló változásokat működteti, tehát igencsak szűk hatókörű, szabálytalan vagy már nem produktív változási folyamatok mögöttes mechanizmusa (újgrammatizmus); majd a strukturalizmus idején mintegy a rendszerkényszerrel azonosították, amely a nyelv szabályszerű működéséhez tartozik.³

A kognitív nyelvészet felfogásában viszont valójában ugyanazok a fogalmi mechanizmusok állnak mindkét folyamat — a szabályos(nak tűnő) és a szabályokkal le nem írható folyamatok — háttérében: egyaránt az analógia működteti ezeket. Az analógia ugyanis jóval általánosabb készség, a legalapvetőbb kognitív mechanizmusok közé tartozik, ennek birtokában vagyunk képesek meglévő mintázatok közötti hasonlóságokat észrevenni, s ez alapján újabb hasonló szerkezeteket létrehozni nemcsak a nyelvhasználatban, hanem bármely más kognitív funkció működtetése során. Alapja a beszélők szubjektív hasonlóságészlelése: úgy tűnik, az emberi agy, az emberi elme úgy van „huzalozva”, hogy folyamatosan keresi ezeket a hasonlóságokat, s azonnal ingerületbe jön, amikor egy ilyen felismerés történik (TUGGY 2005: 236), ezért vagyunk képesek például a felhőkbe vagy épp a padló mintázatába különböző alakokat belelátani. Az analógia a nyelv szempontjából is központi jelentőségű, ennek mentén működik a nyelvtan is.

szó viszonyát pedig ismét csak a társadalmi hierarchiának megfelelően kezdték el magyarázni (RUNDBLAD–KRONENFELD 2000: 26–27).

³ Az analógia fogalmának alakulásához a különböző nyelvtudományi paradigmákban vö. SZENTGYÖRGYI 2013, lásd még FEHÉR 2013.

A kognitív közelítésmód felfogásában nincs a nyelvben a lexikontól elkülönült nyelvtan. A nyelvtan ugyanis a konkrét megnyilatkozásokból elvonatkoztatott — a mentális lexikonon belüli — sematikus morfológiai és szintaktikai szerkezetek formájában létezik (LANGACKER 1987: 57). A szabályszerűnek tűnő folyamatok és formák létrehozásakor a sok-sok nyelvi elemből kiváló elvontabb sémákat működtetjük analógiásan. De természetesen képesek vagyunk konkrét szóalakok alapján, azaz kevésbé absztrakt mintázatot analógiásan működtetve is újabb szóalakok létrehozására vagy már meglévők, illetve éppen feldolgozott új(szerű) formák módosítására. (Az anyanyelv-elsajátítás folyamatában eleve ezek az elsődlegesek, s ezekből válnak ki fokozatosan az absztraktabb sémák.) Ez húzódik a népetimológiaként leírt jelenség hátterében is.

A népetimológia tehát az automatikus mintázatmegfeleltetés, az analógia képességén alapuló univerzális, minden nyelvben és nyelvváltozatban működő nyelvi folyamat, melyet elsődlegesen az motivál, hogy a nem áttetsző, zavaros, nem logikus, idegen hangzású és írásképző formákat áttetszővé tegyünk, s ezáltal az emlékezet terhelését csökkentjük (RUNDBLAD–KRONENFELD 2000: 21–23), bár ez talán — legalábbis az esetek egy részében — csak az automatikus mintázatmegfeleltetésből adódó látszathatás.

Attól a pillanattól kezdve, hogy elkezdünk beszélni egy nyelvet, legyen az az anyanyelvünk vagy egy idegen/második nyelv, némileg intuitíve és tudat alatt a feldolgozott szavakat besoroljuk egyrészt az ismerősen hangzó és ismerősen kinéző szavak közé, másrészt az ismeretlenül és idegenül hangzó és kinéző formák közé. Ahhoz, hogy ez utóbbiak idegenszerűsége megszűnjön, némi módosításra van szükség. Az idegennek tűnő formák esetenként kreatív „értelmesítő” módosítást váltanak ki a beszélőkből, amit többen ösztönös nyelvi viselkedésnek tekintenek. RICHARD COATES megfogalmazásában: „Az elme bizonyos értelemben korlátok közé van szorítva, arra van kárhóztatva ugyanis, hogy megpróbáljon valami áttetszőt vagy legalábbis formálisan áttetszőt csinálni abból, ami nyelviileg nem transzparens” (1987: 320).⁴ A népetimológia tehát a szavak módosítása azzal a céllal, hogy logikusan és ismerősnek hangozzanak és tűnjenek a fülünk és/vagy szemünk számára (vö. KLEPARSKI 2019: 60–61). A berögzült hangzássémák persze jelentéssémákat is aktivál(hat)nak (pl. a *számszerij* utótagja), azaz komplex folyamatról van szó. A népetimológia eredménye ugyanakkor nem mindig lesz „értelmesebb”, mint a kiindulási pont (vö. pl. *kalmopüré* < *Kalmopirin*), a hangzásséma azonosságai azonban még az így keletkező tartalmi anomáliákat is felülírják (TAMÁS 2016: 591), hiszen arról is van tapasztalatunk, hogy a nyelvünk messze nem logikus.⁵

⁴ Erre utal TAMÁS ILDIKÓ is, amikor azt írja, hogy a „belehallás és a népetimológia tulajdonképpen a nyelvi ösztön szintjén munkálkodik” (2013: 351).

⁵ A végső motivációt további pragmatikai tényezőkben is kereshetjük, RUDI KELLER szerint a nyelvi viselkedést két általános maxima vezérli: 1. Úgy beszélj, hogy ne lehessen félreérteni. 2.

A kognitív nyelvészet a nyelvi jelek két fő összetevőjének, a tartalomnak és a formának az egységét vallja. A tapasztalataink alapján a több szótagú szavak gyakran több nyelvi elemből állnak, melyek jelentése jellemzően kapcsolatban áll a teljes alak jelentésével. Amikor először találkozunk egy új komplex szóalak-
kal, a mintázatmegfeleltetés és a disztribúciós elemzés mechanizmusára támasz-
kodva elemeket keresünk benne, s ezek mentén értelmezzük — természetesen a
kontextusra támaszkodva. A fogalmi jelentés a nem áttetsző új hangsorokkal ta-
lálkozva is kikövetkeztethető a kontextus alapján. A hangsor feldolgozásakor és
a nyelvi hálózatba beépülésekor pedig a több szótagos nem transzparens szavakat
is hajlamosak vagyunk összetételeknek vagy származékoknak értelmezni, s ben-
nük könnyen felismerhető részeket keresünk, legalább egy értelmes összetevőt,
amelyekhez kapcsolódva könnyebben beépülhet az új szó a mentális lexiko-
nunkba.

A népetimológia esetei azt erősítik meg tehát, hogy a nyelvben (beleértve a
szavak létrehozását és újraértelmezését is) az egyik legdominánsabb erő a minták
használata és a minták keresése: az emberi elme mintázatokra épül és mintáza-
tokra vágyik. A népetimológia emellett rávilágít arra is, hogy elménk hogyan
strukturálja a körülöttünk lévő világot (vö. RUNDBLAD–KRONENFELD 2000: 30).

Mások mindezekén túl további motiváló tényezőkkel is számolnak: széles ér-
telemben vett ideológiai és esztétikai motívumok (KLEPARSKI 2019: 67–69), il-
letve a nyelvi játék is belejátszhatnak a folyamatba (PUSZTAI 2006: 326). Ezek is
hozzájárulnak a jelenség változatosságához.

1.3. A népetimológia kapcsán kérdésként merül fel a szakirodalomban, hogy
ezt a jelenséget új nyelvi elemeket eredményező szóalkotási folyamatként, azaz
szóalkotási módként (ez jelenik meg a leíró nyelvészet tipizálásában, vö. pl. a
ritkább szóalkotási módok közötti tárgyalását, LENGYEL 2000: 343–344) vagy
pedig inkább alakváltozatokat létrehozó változási folyamatként lehet-e meghatá-
rozni (a nyelvtörténeti szakmunkák felfogása, vö. MCMAHON 1994, BENKŐ
1988: 164). Ez a kérdés a kognitív rendszer szempontjából úgy tehető fel, hogy a
mentális lexikonon belül új elemként reprezentálódik-e a létrejött forma, vagy
pedig a kiinduló elemmel szorosan átfedő variánsként. A kettő között a hálózat-
ként felfogott mentális lexikon kapcsolatait tekintve valójában nincs éles határ.
Ez nyilvánvalóan függ a kiinduló forma elterjedtségétől, konvencionáltságától,
és hogy milyen fokú a különbség a kiinduló formához képest, s számolhatunk-e
az analógián túl esetleg további mögöttes tényezőkkel (pl. játékoságra törekvés).

Úgy beszélj, hogy meg lehessen érteni. A népetimológiák előfordulásának fő oka eszerint az, hogy
a nyelvhasználók az érthetőség és a hatékonyság érdekében mindent megtesznek a maximák betar-
tásáért, hogy biztosak legyenek abban, amit közölni akarnak, azt nem értik félre, és meg is értik.
Az egyértelműsége és a kommunikáció megkönnyítésére törekedve a nyelvhasználók vagy hajla-
mosak tartózkodni az átláthatatlan lexikai elemek használatától, vagy mindent elkövetnek, hogy a
szó zavaró átláthatatlanságát enyhítsék (1994: 94).

És persze a szóalak reprezentációjának a dinamikus nyelvi hálózaton belüli helyzete a használatnak megfelelően a későbbiekben is változhat.

1.4. A fenti szempontokat is figyelembe véve a népetimológia körébe sorolt példák nem alkotnak egységes csoportot. A leíró nyelvtanok által használt „népetimológia és szándékos szóferdítés” együttes megjelölés már eleve két nagyobb típust jelöl ki a mögöttes tényezők alapján.

A hagyományos értelemben vett *prototipikus népetimológias esetek* jellemzően a magyar nyelv korábbi időszakaiból való (és az idegen szavak esetében az adaptációval is összefüggő) példák, vö. a már idézettek mellett még pl. *poszthumusz* < latin *postumus*, ez a középkori latinból való népetimológias értelmezés megjelenik a franciában (*posthume*), az angolban (*posthumous*) és részben a németben (*posthum* és *postum*, vö. NÁDASDY 2012). Prototipikus népetimológias alakulatokból nem túl sok van a magyar közszói állományban, de jellemzően más nyelvekben is néhány régről hagyományozódó példát szoktak szemléltetésként hozni a nyelvtanok. Ez a régiség kapcsán magyarázható azzal, hogy nem feltétlenül könnyen lehet adatolni a folyamatot.

Napjainkra vonatkozóan a hagyományos értelemben vett népetimológiát viszszaeszesztorulóban lévőnek írják le a szakemberek (többen a tudás, ismeret hiányából fakadó jelenségnek tartják, mely az idegen nyelvek nagyobb fokú ismeretével és a média ismeretterjesztő tevékenységével összefüggésben visszaeszesztorul, el is tűnhet, vö. KOVALOVSKY 1967). Újabb közszói példákat nem is igen idéz egy nyelv-tankönyv sem (vö. LENGYEL 2000: 343–344). Megítélésem szerint azonban ez az univerzális jelenség napjainkban is jelen van, a gyerekek és idősek nyelvhasználatára kapcsán rendre regisztrálnak efféle példákat. A gyermekek számára ugyanis nemcsak az idegen nyelv, hanem az anyanyelv szavainak egy része is ismeretlen, amelyeket ezért — a fent mutatott automatikusan működő mechanizmusokkal — gyakorta a már elsajátított szókészletük elemeihez igazítanak, vö. *Algopyrin* helyett *alvópirin*, *Velencei-tó* helyett *Medencei-tó* (EGERSZEGI 2012, NEUBERGER 2013: 402).⁶ Lásd továbbá az idősek nyelvhasználatából napjainkban lejegyzett *sinkel* < *sminkel*, *pinakalodás* [*fagy*] < *pina coladas*, *macskapónis* [*sütemény*] < *mascarponés* alakokat, az első két példa kapcsán az adatközlők leírása szerint egyértelműen a szokatlan szóalakkal való „megküzdési stratégia” eredményezte az idősebb beszélőktől ezeket a formákat. Az egyéni nyelvhasználatban vagy kisebb közösségekben tehát napjainkban is vitathatatlanul végbe megy a folyamat, szélesebb körben azonban ezek az alakok jórészt nem válnak

⁶ A gyereknyelv kapcsán ráadásul egyértelműen számolhatunk egyfajta kettős tárolással, a gyerekek ugyanis kezdetben még nem képesek a perceptuál felnőtt nyelvi hangsorminták produkálására, annak csak töredékes, „torzult” formáját ejtik, alakulóban lévő mentális lexikonukban ez a két forma együttesen kapcsolódik ugyanahhoz a jelentéshez (vö. NEUBERGER 2017: 124). A két forma persze a produkációs bázisuk fejlődésével fokozatosan közelít egymáshoz, majd végül egybeesik.

általános használatúvá, nem konvencionalizálódnak. Ez összefüggésben állhat a köznyelvi normák egységesülésével, az írásbeliség domináns szerepével, melynek konzerváló és normatív hatásából adódóan ezek a szóbeliségben öntudatlanul produkált formák eleve jóval kisebb valószínűséggel terjedhetnek el (összefüggésben talán azzal is, hogy ezeket a tudatlanság jeleként nem igazán pozitívan ítélik meg).

A másik fő típus a nyelvi játékként is felfogható kreatív, szándékos *s z ó - f e r d í t é s*, a hasonló formákkal való játék. Ebben az esetben a beszélőknek nem jelent gondot az eredeti szóforma. Ugyanakkor viszont a nyelvhasználat során folyamatosan működik az automatikus analógiás megfeleltetés, a pszicholingvisztikai vizsgálatok egyértelműen igazolják, hogy egy adott szóforma feldolgozásakor a hangzásában hasonló alakok is aktiválódnak (vö. LUKÁCS–PLÉH–KAS–THUMA 2014: 205–206), s ugyanez működik több nyelv vonatkozásában is (vö. NAVRACSICS 2014: 42, 48, 107, 124, 132, 138–143, MARIAN–BLUMENFELD–BOUKRINA 2008; Karinthy Frigyes humoros példájával: „ha egy angol regényben tizenegy borostyánfésűről van szó, pillanatig sem felejttem el, hogy ezt magyarul kell olvasni, így: »eleven embercomb«. És a »harisnya«, ez a szó mindig feltételes marad nekem. Ha risnya — de nem ris”, 1934). A szóferdítésnek nevezett folyamat során erre építve a beszélők úgy módosítják a kiinduló szóalakat, hogy az eredetihez hasonló hangzású új formát alkotó lexémák jelentése — vagy csak a szokatlan alak — humor forrása (pl. *Bőrszalonna* < *Barcelona*, *katalányok* < *katalánok*,⁷ *Kis Röfi* < *Kis Refi*, *rendszergizda* < *rendszergazda*, *algériás* < *allergiás*). A folyamatot nem csupán hangalaki hasonlóság motiválhatja, az írásbeliség térhódításával párhuzamosan az íráskép is egyre inkább szerepet játszik, pl. *hobó* < *HBO*. Amint a példák is jelzik, a népetimológia tudatos nyelvi játékként nemcsak különböző nyelvek közötti interferenciákban valósulhat meg, hanem egy nyelven belül is.

A humoros alakok létrehozását újabb jelenségnek tekintik, megítélésem szerint ugyanakkor ez is univerzális jelenség lehet, azaz — mint a szójátékok egyéb formáival — korábról is számolhatunk vele, még ha nem is jelent meg feltétlenül írásban. Erre utal, hogy a népetimológia „szabályait” utánzó kreatív nyelvi játékokra (sajátos szegmentálás, hang(ok) elhagyása, betoldása, cseréje) a folklórban szép számmal akadnak példák (TAMÁS 2016: 595).⁸ A számítógépes kommunikáció lehetőségeinek robbanásszerű fejlődésével ugyanakkor ez a fajta nyelvi tevékenység még nagyobb teret kap, de legalábbis sokkal szembeötlőbb (vö. az in-

⁷ Itt ráadásul népi etimologizálással is számolhatunk: „a Barcelona játékosai egyesek szerint olyan érzékenyek, mint a lányok, lásd földre esés, szimulálás” (ISTÓK 2018: 45), és esetleg kontaminációként is leírható a szóalak létrejötte.

⁸ „A népetimológia mint a — direkt etimologizálást mellőző — szóalkotás/szóalakítás egy módja, nemcsak a hétköznapi szókincs egyes elemeinek alakulására van hatással, hanem szöveg-szervező elv is egyben, amelyet számos folklóralkotásban kimutathatunk.” (TAMÁS 2016: 598).

ternetes multimodális mémek óriási tömegét), ebből adódhat az a téves benyomásunk, hogy ez egy újabb jelenség. Minthogy pedig a játékos szóferdítések kreatív nyelvi tevékenységnek minősülnek, ezeket jellemzően pozitívabban is ítélik meg.

Utalnunk kell arra is, hogy a látszólag a népetimológia körébe sorolható esetek egy része akár *n y e l v o t l á s* is lehet (vö. JEAN AITCHISON eleve a nyelvbötlések között tárgyalja a népetimológia példáit, 1981: 177, 213–214; bár ezzel nem feltétlenül érthetünk egyet). A téves szótalálások a lexikális hozzáférés zavarából adódnak: nem a megfelelő szót vagy kifejezést sikerül aktiválni, hanem egy hangzásában hasonlót vagy a célszóval szemantikai kapcsolatban lévő. A hangzási hasonlóságnak a mentális lexikonon belüli szervező szerepét, a hasonló szóformák összeszerveződését jelzi, hogy a téves szótalálások 70%-ában ez jelentkezik, vö. pl. „Várni kell a tüdőszűrővel, mert elromlott a *rögtöngép*” [röntgengép] (EVELLEI 2009: 212).⁹

Az egyértelműen népetimológiás alakulatok esetében tehát konkrét szóalakok kapcsán egyedi asszociációk által motivált folyamatról van szó, s természetesen egyedi megoldásokat kapunk. A szakemberek próbálják ezt a változatos csoportot különböző szempontok szerint valamennyire mégis tipizálni. A folyamat mozgatórugója mellett figyelembe veszik a szó átalakításának módját. Amint a példák mutatják, a folyamat nyelvi szempontból jellegzetes mozzanata a szegmentumok elhagyása vagy máshová helyezése, olykor egyetlen hang cseréje/elhagyása/betoldása, hogy az idegen forma (vagy csak egy-egy kiragadott részlete) értelmet nyerjen (pl. orosz *fufajka* 'vattakabát' > *pufajka*). A módosulás mértéke is eltérő lehet, érintheti a szóalak egészét vagy csak egy részét (pl. teljes: latin *tuberosus* 'gumós, gümös' > *tubarózsa*, részleges: *durchdefekt* > *durrdefekt*). Figyelembe veszik emellett a szó eredetét és nyelvtani jellegét is (KOVALOVSKY 1967), az utóbbi két szempont persze a beszélők szempontjából — különösen a prototipikus népetimológia eseteiben — jórészt irreleváns.

Bármelyik típusról legyen is szó, természetesen ezek a szóalakok elsőként egyéni újításokként jelennek meg, s a legtöbbjük nem is lesz több egyszeri előfordulásnál, ám — az ún. „nyelvi influenszerek” hatására — esetenként kisebb-nagyobb közösségekben is elterjedhet egy-egy ilyen forma, azaz az egyének szintjén begyakorlottá, rutinszerűvé válhat a használata, a közösség szintjén pedig konvencionalizálódhat.

2. Népetimológia a névtudományban

2.1. A tipikus népetimológiára, az átlátszatlan formák „értelmissé tételére” a nevek körében nagyobb számban lehet példát találni, annak ellenére, hogy a nevek

⁹ Ennek kapcsán lásd még a malapropizmus jelenségét, amikor is a beszélő két, kisebb-nagyobb mértékben egyező, de különböző jelentéssel bíró hangsort kever össze oly módon, hogy az egyik hangsorhoz a másik hangsor jelentését rendeli hozzá, pl. „Nagyon *ökumenikus* eljárás” [ökonomikus], EVELLEI 2009: 213).

körében egyébként eleve nem elvárás, hogy áttetszőek, illetve motiváltak legyenek. A névszerűségnek a transzparencia nem kritériuma; sőt a kategorizációnál, a névszerűség megítélésénél — névfajtánként eltérő súllyal ugyan, de — a nem áttetszőség egy tipikalitási jegy (vö. személynevek, nagyobb vizek és kiemelkedések neve, településnevek, márkanevek). Mégis e nyelvi elemek körében is működik a nyelv és az észlelés, gondolkodás egészét átható mintázatkeresés, s az új(szerű) elemeket, inputokat a már tárolt mintákhoz viszonyítva, esetenként azokhoz igazítva dolgozzuk fel; összefüggésben azzal is, hogy a nevek egy másik meghatározó csoportja közszoói párhuzammal álló áttetsző, leíró jellegű név.

2.2. A kognitív közelítésmód szerint a szavak a mentális rendszerünkben fogalmi jelentésük, formai, használati stb. hasonlóságai alapján többdimenziós, lazább-szorosabb hálózattá szerveződnek. A tulajdonnevek sok rokon tulajdon-ságot mutatnak a köznevekkel (a tulajdonnév is dolgot jelöl meg, jobbra térben körülhatárolt objektumot; olyan szerkezetekben szerepelhet a név a megnyilatkozásokban, mint a köznevek, illetve a köznévi szerkezetek), s ezek alapján egy nagyobb kategória, a főnévi kategória elemeinek tekinthetők. Ugyanakkor a nevek sajátos azonosító funkciójuk, illetve bizonyos grammatikai jellegzetességeik alapján speciális alhálózatot, alhálózatokat képeznek a főnévi kategórián belül. A legújabb névelméleti munkákban épp ez alapján szokás a mentális lexikon két, bizonyos mértékig elkülönülő részéről beszélni: a lexikális jelentéssel is rendelkező köznévi alhálózat mellett feltételezni egy bizonyos mértékig külön alhálózatként működő tulajdonnévi (proprial) jelentésű/használatú onomasztikont (NYSTRÖM 2016: 41). Egy-egy tulajdonnév létrehozása, illetve egy új névforma feldolgozása során az adott névalak a névként való első használat pillanatában lényegében függetlenedik a közszoói alapjától (amennyiben volt neki), és önálló lexikonelemként kezd funkcionálni a tulajdonnévi hálózatban, azaz az esetleges korábbi közszoói kapcsolatai helyett a továbbiakban a névrendszeren, az onomasztikonon belüli összefüggései lesznek meghatározók (vö. pl. TÓTH 2008: 159–160). A főnévi kategórián belül szerveződő két alhálózat azonban nem független egymástól, a neveket alkotó felismerhető köznévi elemek révén kapcsolat van köztük, s a nevek más szófaji kategóriákkal is kapcsolatban vannak. A nevek állománya, az onomasztikon ilyen módon — az áttetsző névelemek révén — élő kapcsolatban van a mentális lexikon közszoói elemeivel (vö. NYSTRÖM 2016: 42).

Ez az etimológiai jelentésként megjelölhető ismeretelem, a nevet alkotó nyelvi elemek közszoói jelentéstartalma is szerves része a név jelentésszerkezetének, melynek központi része ugyanakkor a denotatív jelentésként leírható ismeretelemek együttese, azaz a név által jelölt helyről, objektumról meglévő ismeretek. E kettő kapcsolata szoros a névadást követően, ám azután megszűnhet. A nevek körében nem ritkák az archaizálódott, deszemantizálódott formák. Ez adódhat abból, hogy a denotátumnak a névadás alapjául szolgáló jellegzetessége megszűnt;

vagy a nevet alkotó közszó eltűnt a nyelvhasználatból; de hangváltozási folyamatok is előidézhetik, amennyiben nem egyformán mennek végbe a nevekben és közszoí előzményükben, s így a két elem közötti — a névnek a változásokkal szemben egyfajta védelmet nyújtó — kapcsolat megszakad (a deszemantizálódásról bővebben lásd TÓTH 2008: 148–165). A nem áttetsző nevek körét bővítik az idegen eredetű nevek is.

Talán az esetek nagyobb számával összefüggésben is, a névtudományban — mind a nemzetközi, mind a hazai névkutatásban — általában véve kedvelt téma a népetimológia, elsősorban a helynevek kapcsán (a személynevek vonatkozásában ugyanis nehezebben ragadható meg ez a folyamat, de vö. N. FODOR–HAUBER 2022). Azonban az erre irányuló elemzések egy részében idekeverednek a népi etimológiák esetei is (a problémára többen felhívják a figyelmet, DALBERG 2008, N. FODOR–HAUBER 2022: 398–399).¹⁰ Ráadásul a nevek kapcsán a jelentés is sajátosan érvényesül. Újabban azonban többen is törekednek pontosan körülhatárolni, hogy mely jelenségek tartoznak ide, s ezt a hazai névkutatásban újabb terminus (reszemantizáció) bevezetésével is igyekeznek egyértelműsíteni.

A napjainkban a magyarországi névkutatást meghatározó tipológiai modellt a névadókra, a névadási helyzetre koncentrálni írja le a helyneveket. A névadás során egy adott valóságalelem (ez az alapja a denotatív jelentésnek) fogalmi konstruálása során az aktuálisan legszáliensebb ismeretelem(ek) (funkcionális-szemantikai tartalom) fejeződnek ki nyelviileg (lexikális-morfológiai szerkezet) egy bizonyos névalkotási séma működtetésével (keletkezéstörténeti sík). A változások pedig az első három komponens (denotatív jelentés, funkcionális-szemantikai tartalom, lexikális-morfológiai szerkezet) külön-külön érinthetik, s a szakemberek ezek mentén rendszerezik ezeket a folyamatokat. A népetimológias esetek ennek megfelelően, noha a jelentésbeli vonatkozásra is utalnak, sőt ez a jelenség reszemantizációként való megnevezésében is megjelenik, mégis a szabálytalan részleges alakváltozások közé sorolódnak (TÓTH 2008: 147). „A tulajdonnévi jelentés magvának, a denotatív jelentésnek a változatlansága mellett a helynév alakját érintő változás megy végbe” (HOFFMANN 1993: 121), miközben a név funkcionális-szemantikai szerkezete továbbra is homályban marad (HOFFMANN 1993: 141). A lexikális-morfológiai szerkezet azonosíthatatlan névelemeit a nyelvi elemkészlet analóg lexémáival, morfémáival újraértelmező alakszerkezeti rekonstrukció történik (HOFFMANN 1993: 141), melynek kapcsán „nem létezik névmodell, a változás előzményéül szolgáló névalakok a módosulásokat önmagukban nem jelzik előre” (TÓTH 2008: 147), s a létrejött név szerkezetileg nem illeszkedik a jellegzetes névtípusok közé, pl. a román eredetű *Vircsolog*-ból alakult,

¹⁰ Vö. pl. KÁLNÁSI ÁRPÁD a szatmári helynévvizsgálatai során együtt tárgyalja a népetimológia és a népi etimológia eseteit, mert „mindkét típus végső soron a táj és ember, illetve a névadó és elnevező kapcsolatának meglazulására vezethető vissza” (1996: 89).

a magyar helynévrendszerből kétségkívül kilógó, főnév+ige szerkezetű *Vércsorong* forma (vö. RÁCZ 2005: 219, TÓTH 2008: 175). A tipológia tehát egyértelműen az elsődleges névadási szituációhoz képest értelmezi a folyamatot, s az új névformában megjelenő közszói párhuzam szemantikai tartalmát nem tekinti relevánsnak a besorolás szempontjából.

A kognitív nyelvészet felfogásában a nevek — más nyelvi elemekhez hasonlóan — hangalak és jelentés egységként léteznek a mentális rendszerünkben. S a neveknek komplex jelentésszerkezete van, melybe a név által jelölt dologról meglévő ismeretek (a név által jelölt hely különböző kidolgozottságú fogalmi reprezentációja) mellett a nevet felépítő nyelvi elemek jelentése is beletartozik, valamint a név és a jelöltje által keltett asszociációk, viszonyulások, más elemekhez való kapcsolódások is.

A nevekkel kapcsolatos tapasztalataink alapján tudjuk, hogy a helyek, amelyek megnevezései közszóként is azonosítható elemeket tartalmaznak, nem véletlenül kapták azt a nevet, amit viselnek. S mivel az onomasztikonunk olyan nevet is tartalmaz, amelyeknek a motivációját is ismerjük, ezek alapján az újonnan megismert nevek jelentéséhez — vagy éppen a már ismert nevek jelentésének kidolgozása során — is megkíséreljük a motivációs magyarázatot megadni (ez a népi etimológiák alapja). Nem transzparens formák esetében pedig, a nyelvi feldolgozás sajátosságaiból adódóan a hasonló nyelvi elemek aktiválódnak, s ezek az adott névforma reprezentációját is befolyásolhatják. Amennyiben egy-egy ilyen opak formába közszókat (vagy más tulajdonnevet) értünk bele, s azok mentén a forma is módosul(hat), népetimológiáról beszélünk. A név mentális reprezentációjához, jelentésszerkezetéhez ettől kezdve a „felismert” közszói elemek jelentése is hozzátartozik. Ez a folyamat tehát komplex alaki és szemantikai változásként fogható fel még akkor is, ha a denotatív jelentés nem változik. Ezt pedig még jobban lefedi a reszemantizáció terminus. A mindennapi kommunikációban azután persze — minthogy a nyelvi elemeket nyelvi egységként használjuk — ennek az ismeretlemnek alig lesz szerepe, de például az esetleges névmagyarázatok szempontjából nagyon is fontosak lehetnek.

A népetimológiai folyamat során a nevek kapcsán sincs olyan elvontabb, általánosabb séma, aminek a működését várnánk, hanem konkrét, nem különösebben meghatározó, egyszerűen csak hasonló szóalakok szolgálnak a változáshoz alapul. Esetenként más tulajdonnevek analógias hatása is érvényesülhet, RICHARD COATES például a közeli helyek hasonló neveinek a hatását is kimutatta (1987), melynek eredményeképpen a nevek között eleve meglévő hasonlóság még nagyobb lett.

2.3. Noha a szakirodalomban általában azt olvashatjuk, hogy a népetimológia különösen jellemző a tulajdonnevek (helynevek) körében, s ezt sugallja például BENKŐ LORÁNDnak a Nyárárdmente helyneveit elemző munkája is: 32 településről

17 ilyen esetet említ (a teljes névállomány számáról azonban nincs adatunk, 1947/2001), s BENKŐ szövegszerűen is megfogalmazza ezt: „A földrajzi nevek hangalakjának és jelentésének a kialakulásában jelentős része van a népetimológiának. A figyelmesebb vizsgálat után a népetimológiás neveknek meglepően nagy száma kerül elő aránylag kis területről is.” (i. m. 49). Ha a statisztikai elemzéseket is tartalmazó szakmunkákat tekintjük, akkor úgy tűnik, ez az állítás nem állja meg a helyét, legalábbis a magyar nyelvterületen végzett analízisek szerint. Egészen különböző régiók névanyagának vizsgálata mind azt mutatja, hogy a névanyag kevesebb mint 1%-a jött létre ilyen módon. CSOMORTÁNI MAGDOLNA a csíki térségben a 2662 név 0,52%-ában mutatta ki ezt az alakulásmódot (2009), PÓCZOS RITA a baranya megyei Sásdi járás magyar és német nyelvű helynévállományában (12 000 név) még ennél is jóval kisebb arányban talált népetimológiával alakult neveket (0,01%) (2010: 142–143). Én magam a Hajdú-Bihar megyei Hajdúböszörményi és Hajdúhadházi járás több mint 5500 helyneve között tíz ilyen találtam (0,18%; HBMH. 1.), melyek rendre névváltozatként vannak használatban: *Ficsori-tó* >~ *Ficsorító-tó*, *Vicsorító*;¹¹ *Baraksó-ér* (talán személynévi előzményű az előtag) >~ *Brassó-ér*; *Meliorációs út* 'talajjavító munka' >~ *Menorációs út*, *Meditációs út*; *Mélyföldes-halom* >~ *Mérföldes-halom* (a községi állományban végbement *méj föld* > *mérföld* változással párhuzamosan); *Verébsár* >~ *Verébszar*; *Kása-hegy* (családnévi előtag, mely elhalványult) >~ *Kásás-hegy*; *Zelemér* >~ *Elemér*; *Nyáros* ~ *Nyárjas* >~ *Nyárias*. Az egyetlen eset, ahol a népetimológiás forma kiszorította a korábbi alakot: *Hat-ház* > *Hadház*. A *De Pauli* családnév elhomályosulásával valami hasonló folyamat zajlik a *Depóli-dűlő* >~ *Dépót-dűlő* előtagjában is (a *depó* szó hatására), ám itt egyelőre még csak a deszemantizáció történt meg, ami alapul szolgálhat a további változásokhoz. A történeti helynévanyagot vizsgálva is rendkívül alacsony ez az arány: Győr vármegye 173 településnevéből két esetben merül fel bizonytalanul a népetimológiás alakulás: Alsók település 1323/1332-es *Alsósokoró* megjelölése ráadásul egyszeri írnoki alkotás lehet, melyben az *Alsók* név elavult utótagját egy létező közeli helynévvel „értelmesítette” az oklevélíró¹² (a település a *Sokoró* dombvidéken fekszik két közeli *Sokoró* utótagú település közelében, vö. BÉNYEI-PETHŐ 1998: 17, 106); az *Áng* ~ *Ánghely* név talán az *Angelus* ~ *Angel* személynévből alakulhatott, a motiváció elavulásával azonban más *-hely* utótagú nevek mintájára, ezt is újraértelmezték (i. m. 17–18). Abaúj és Bars vármegye teljes helynévanyagából (1430 név) egy név kapcsán számol népetimológiás alakulással TÓTH VALÉRIA: a folyónévi előtagú *Bódvakó* várnév vált *Boldogkő*-vé

¹¹ Elsőként a (feltehetően) kiinduló formát adom meg, majd >~ jel után a népetimológiás változatot.

¹² Az írnoki etimológiák sajátos csoportot képviselnek a népetimológiás (reszemantizációs) alakulatok között, ezek az írnokok által megértelmesített alakok csak hivatalos iratokban szerepelnek.

(2001: 216). A régi Bihar megye mintegy 1400 településnévből öt esetében merül fel a népetimológias alakulás lehetősége (0,03%), egyértelműen így alakult — a már említett *Vircsolog* > *Vércsorog* mellett — az elsődleges személynévi előtagú *Keseháza*-ból a későbbi *Kisháza*, valamint az *Eszentelek* formából a későbbi *Szentelek*, amit még MEZŐ ANDRÁS is a partocíniumi eredetű nevek között említ (1996: 71; vö. mindehhez RÁ CZ 2005: 217–219).

Az az általános vélekedés, hogy nagyobb arányban van jelen a népetimológia a helynevek körében, részben talán azzal magyarázható, hogy több földrajzi köznév, illetve más tipikus névalkotó közszó kapcsán adatolható azok elavulása és a szókincsből való kivészése, pl. *jó*, *aszó*, *mál*, *verő*; *besenyő*, amelyek akár nagyobb számú helynév elhomályosulásával járhattak az egész magyar nyelvterületen, s ezek egy része azután népetimológias átalakuláson ment keresztül (ehhez lásd KÁLMÁN 1967) (ám ezek aránya egy-egy konkrét területen továbbra is rendkívül alacsony). Részben pedig azzal is számolhatunk, hogy ezek a „szabálytalan” alakulások sokak számára jóval érdekesebbnek tűnhetnek, s így nagyobb figyelmet kapnak, mint az absztraktabb sémákkal magyarázható nevek. Ugyanakkor persze területi különbségekkel is számolhatunk ebből a szempontból, ennek igazolásához jó lehetőségeket nyújt majd a nemrég indult s a teljes magyar nyelvterületre kiterjedő helynévgyűjtés anyaga.

A Hajdú-Bihar megyei példák azt is jelzik, hogy a prototipikus népetimológia mechanizmusa mellett a szóferdítés is szerepet játszhat az új nevek/névvariánsok létrejöttében. Valószínűleg nagyobb számban is számolhatunk efféle névvariánsok létrehozásával, ám minthogy ezek nem számítanak „jó”, „igazi” névnek, így jórészt nem kerülnek elő a névgyűjtések során (vö. PESTI 1970: 103, RESZEGI 2022: 172, 174), illetve eleve kevésbé valószínű, hogy ezek konvencionalizálódnának.¹³

3. Összegzőképpen azt szeretném ismételtlen hangsúlyozni, hogy a népetimológia (reszemantizáció) komplex, a nyelvi elemek mindkét pólusát, a szóalakot és a jelentést egyaránt érintő folyamat, melynek háttérében általános kognitív mechanizmusok: az analógia, a mintázatmegfeleltetés és a disztribúciós elemzés húzódnak. Ez alapján pedig mindkét fő típusa, a prototipikus népetimológia (szóértelmesítés) és a szóferdítés egyaránt univerzálisnak tekinthető, s ennek megfelelően a régi időktől napjainkig számolhatunk velük még akkor is, ha az így létrejött egyéni formáknak csak elenyésző hányada konvencionalizálódik.

¹³ A hangzáson, hangzási sémákon alapuló nyelvi játék ugyanakkor természetesen a nevek kapcsán is működik. „Részben a normától eltérő tagolás, részben pedig az idegen nevek hangzásában (magyar nyelven) értelmet kereső népetimológias áthallás jelentkezik a következő, a jellegzetes hangzás visszaadására törekvő példákban, amelyek, bár élőszóban is eléri céljukat, a jellegzetes írásmód révén egy újabb »dimenzióval« töldják meg a humoros hatást: Hogy hívják a japán agglagényt? *Maradoka Magamura*. Hogy hívják a lengyel boltost? *Mikornyitzky*. Hogy hívják a gazdag holland férfit? *Stex van Boeven*. Hogy hívják az arab orvost? *Koffein Ampullah*.” (TAMÁS 2016: 598).

A folyamat egyaránt érinti a közsői és a tulajdonnévi elemeket, a kiterjedtebb névállományokat feldolgozó elemzések azonban nem erősítik meg azt a korábbi vélekedést, hogy a népetimológia általában véve meghatározóbb lenne a névanyag alakításában. A népetimológia példái révén mindenesetre bepillantást nyerhetünk a nyelvi hálózat működésébe, valamint abba is, hogy elménk hogyan strukturálja a körülöttünk lévő világot.

Irodalom

- AITCHISON, JEAN 1981. *Language change: progress or decay?* London, Fontan.
- BENKŐ LORÁND 1947/2001. *A Nyárádmunte földrajzinevei*. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 217. Budapest.
- BENKŐ LORÁND 1988. *A történeti nyelvtudomány alapjai*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- BÉNYEI ÁGNES–PETHŐ GERGELY 1998. Az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése. Debrecen.
- COATES, RICHARD 1987. Pragmatic sources of analogical reformation. *Journal of Linguistics* 23: 319–340.
- CSOMORTÁNI MAGDOLNA 2009. Csíki mikrotoponímiai rendszerek népetimológiás változásai. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 4: 47–71.
- DALBERG, VIBEKE 2008. So-called folk-etymological reshaping of place-names. In: DALBERG, VIBEKE, *Name and Place. Ten essays on the dynamics of place-names*. Kopenhagenága, Department of Scandinavian Research, Name Research Section. 80–93.
- EGERSZEGI ANNA 2012. Az etimologizálás jelenségének vizsgálata óvodás korú gyermekek nyelvhasználatában. *Anyanyelv-pedagógia* 1. URL: <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=376>
- EVELLEI KATA 2009. A téves szótalálások kiváltó okai. *Magyar Nyelvőr* 133/2: 209–227.
- FEHÉR KRISZTINA 2013. Analógia és hálózatmodell. In: KÁDÁR EDIT–SZILÁGYI N. SÁNDOR szerk., *Analógia és modern nyelvtudomány*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület. 63–83.
- FEJES LÁSZLÓ 2013. Népetimológia és népi etimológia. *Nyelv és Tudomány* 2013. december 10. URL: <https://m.nyest.hu/hirek/nepetimologia-es-nepi-etimologia>
- N. FODOR, JÁNOS–HAUBER, KITTI 2022. Tracing the impact of folk etymology on Hungarian surnames. *Acta Onomastica* 63/2: 397–409.
- FÖRSTEMAN, ERNST 1852. Ueber deutsche Volksetymologie. *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete des Deutschen, Griechischen und Lateinischen*. *Kuhns Zeitschrift* 1: 1–25.
- HBMH. = BÁBA BARBARA szerk., *Hajdú-Bihar megye helynevei I. A Hajdúböszörményi és a Hajdúhadházi járás helynevei*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. Debrecen.

- HOFFMANN ISTVÁN 2012. Funkcionális nyelvészet és helynévkutatás. *Magyar Nyelvjárások* 50: 9–26.
- IMREH RÉKA 2019. A modern tudomány előtti és azon kívüli név- és szófejtések alkalmazott vonatkozásai. *Névtani Értesítő* 41: 51–74.
- ISTÓK BÉLA 2018. Penaldo, Missi & Co. Footballszleng és szóalkotás az interneten. *Filológia.hu* 9/1–2: 39–85.
- KÁLMÁN BÉLA 1967. A népetimológia helységneveinkben. *Magyar Nyelvőr* 91: 1–11.
- KÁLNÁSI ÁRPÁD 1996. *Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 67. Debrecen.
- KELLER, RUDI 1994. *On Language Change. The invisible hand in language*. London–New York, Routledge.
- KLEPARSKI, GRZEGORZ A. 2019. Folk etymology: escape from the unknown, the obscure and nothing more? *Studia Anglica Resoviensia* 16: 60–70.
- KOVALOVSKY MIKLÓS 1967. Újabb népetimológiáinkról. In: IMRE SAMU–SZATHMÁRI ISTVÁN szerk., *A magyar nyelv története és rendszere. A debreceni nemzetközi nyelvészkonferencia előadásai*. Nyelvtudományi Értekezések 58. Budapest, Akadémiai Kiadó. 244–249.
- LANGACKER, RONALD W. 1987. *Foundation of cognitive grammar 1*. Stanford, California, Stanford University Press.
- LENGYEL KLÁRA 2000. A ritkább szóalkotási módok. In: KESZLER BORBÁLA szerk., *Magyar grammatika*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 337–345.
- LUKÁCS ÁGNES–PLÉH CSABA–KAS BENCE–THUMA ORSOLYA 2014. A szavak mentális reprezentációja és az alaktani feldolgozás. In: PLÉH CSABA–LUKÁCS ÁGNES szerk., *Pszicholingvisztika*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 167–250.
- MARIAN, VIORICA–BLUMENFELD, HENRIKE K.–BOUKRINA OLGA V. 2008. Sensitivity to Phonological Similarity Within and Across Languages. *Journal of Psycholinguist Research* 37(3): 141–170.
- MCMAHON, APRIL M. S. 1994. *Understanding Language Change*. Cambridge, Cambridge University Press.
- MEZŐ ANDRÁS 1996. *A templomcím a magyar helységnevekben. 11–15. század*. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség.
- NÁDAI PÁL 2006. *A magyar népetimológia*. Nyelvészeti füzetek 27. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T.
- NÁDASDY ÁDÁM 2012. Tévedés, hogy tévedés. *Élet és Irodalom* 2012. 07. 07.
- NAVRACSICS JUDIT 2014. *A kétnyelvű mentális lexikon és működése*. Doktori értekezés. Kézirat.
- NEUBERGER TILDA 2013. Analógiás jelenségek hat- és hétévesek spontán beszédében. In: KÁDÁR EDIT–SZILÁGYI N. SÁNDOR szerk., *Analógia és modern nyelvleírás*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület. 194–214.

- NEUBERGER TILDA 2017. A szókincs alakulása a beszédfejlődésben. In: BÓNA JUDIT szerk., *Új utak a gyermeknyelvi kutatásokban*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 121–139.
- NYSTRÖM, STAFFAN 2016. Names and Meaning. In: CAROLE HOUGH szerk., *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford, Oxford University Press. 39–51.
- PESTI JÁNOS 1970. A földrajzi nevek alkotásának és használatának lélektani tényezői a Bikalárok völgyében. In: KÁZMÉR MIKLÓS–VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások. II. Névtudományi konferencia, Budapest, 1969*. Nyelvtudományi Értekezések 70. Budapest, Akadémiai Kiadó. 99–104.
- PÓCZOS RITA 2010. *Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- PUSZTAI FERENC 2006. A népetimológia határai és indítékai. In: GALGÓCZI LÁSZLÓ–VASS LÁSZLÓ szerk., *A mondat: kaland. Hetven tanulmány Békési Imre 70. születésnapjára*. Szeged, JGyF Kiadó. 324–327.
- RÁCZ ANITA 2005. *A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 9. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- RESZEGI KATALIN 2022. *Kognitív szemléletű névtudományi vizsgálatok*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- RUNDBLAD, GABRIELLA–KRONENFELD, DAVID B. 2000. Folk-Etymology. Haphazard Perversion or Shrewd Analogy? In: COLEMAN, JULIE–KAY, CHRISTIAN szerk., *Lexicology, Semantics and Lexicography: Selected papers from the Fourth G. L. Brook Symposium, Manchester, August 1998*. Current Issues in Linguistic Theory 194. 19–34.
- SAUSSURE, FERDINAND DE 1967. *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Budapest, Gondolat.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2013. Analógia — diakrón szemmel. In: KÁDÁR EDIT–SZILÁGYI N. SÁNDOR szerk., *Analógia és modern nyelvtudomány*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület. 215–234.
- TAMÁS ILDIKÓ 2013. Halandzsa (nonszensz) a folklórban. Szövegkonstrukciós és -de(kon)strukciós megoldások nyelven innen és túl. *Ethno-Lore* 30: 321–359.
- TAMÁS ILDIKÓ 2016. „Mojirtó koktél”, túrós derelye, bim-bam. A népetimológiáról, a belehallásról és a hangutánzásról. *Ethnographia* 127/4: 582–605.
- TESZ. = BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1–4*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967–1984.
- TÓTH VALÉRIA 2001. *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban*. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- TÓTH VALÉRIA 2008. *Településnevek változástudományja*. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- TUGGY, DAVID 2005. Cognitive Approach to Word-Formation. In: ŠTEKAMER, PAVOL–LIEBER, ROCHELLE szerk., *Handbook of Word-Formation*. Studies in Natural Language and Linguistic Theory 64. Dordrecht, Springer. 233–265.

Források

gyakorikerdesek = URL: https://www.gyakorikerdesek.hu/csaladi-kapcsolatok_egyeb-kerdesek_581041-az-idos-rokonaitok-milyen-cifrasagokat-szoktak-mondani-mi-is-ilyenek-leszunk-ha (letöltés: 2023. 01. 16.)

Fiala Borcsa 2022. URL: <https://wmn.hu/konyhaban-a-helyunk/58492-pinakaloda-macs-kaponi-lamakrem--vajon-felismered-mit-takarnak-ezek-az-etelnevek> (letöltés: 2023. 01. 16.)

Karinthy Frigyes 1934. *100 új humoreszk*. Budapest, Nyugat.

On Folk Etymology Within a Cognitive Framework

The study deals with folk etymology (resemantization, secondary semantic motivation) using a cognitive approach. First, the linguistic process of folk etymology is addressed, followed by the discussion of its onomastic aspects.

Folk etymology is a complex process that affects both poles of linguistic elements, the word form and the meaning alike. The reason for this is to be found in general cognitive mechanisms including analogy, pattern matching and distribution analysis. Based on this, both main types, prototypical folk etymology (*unconscious reinterpretation of an opaque form*) and *intentional reshaping and resemantization of a word*, are universal and we may encounter them in historical times as well as today even if only a small fraction of the individual forms created this way become conventionalized. The process affects common noun and proper name elements similarly, however, the analyses studying more extensive name corpuses do not confirm the earlier opinion that folk etymology in general would be more decisive in the formation of the onomastic corpus.

Keywords: folk etymology, resemantization, cognitive approach, analogy, common nouns, proper names

Reszegi Katalin
ORCID: 0000-0002-4443-3284
Debreceni Egyetem
reszegikatalin@mnytud.arts.unideb.hu